

Retsensioon Maie Rummeli raamatule „Mõistatuslik Muinas-Eesti“

Maie Rummeli raamat „Mõistatuslik Muinas-Eesti“ ilmus 2007. aastal välja antuna kirjastuse Argo poolt. Raamatu kogumahuks on 222 lehekülge, millest 8 lehekülge moodustab kasutatud kirjanduse loetelu (kokku 128 nimetust) ning teine 8 lehekülge hõlmab mitmete tabelitega varustatud lisade osa. Raamatu sisuline osa koosneb eessõnast, viiest peatükist ning kokkuvõttest, sisaldades mitmeid illustratiivseid jooniseid ja kaarte.

Käesolev arvustus on kirjutatud püüdega analüüsida M. Rummeli raamatu alusel probleemistikku, mille lühidalt võiks kokku võtta küsimustega: mis on ja missugune peaks olema (arheoloogia)teadus ning missugune peaks sellest lähtuvalt olema teaduslik kirjatöö? Püstitatud probleemidele vastamiseks on toetutud Alan F. Chalmersi 1998. aastal eesti keeles ilmunud raamatule „Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks?“ (andestatagu siinkohal A.F. Chalmersi kokkuvõtva raamatu eelistamine konkreetsete autorite originaaltekstidele, ent üldülevaate puhul, taotlemata teaduse ja selle määratluse süvaanalüüsi, on see lihtsalt käepärasem ja kompaktsem). Sellest lähtuvalt püütakse alljärgnevalt arvustada nii M. Rummeli raamatu vormilisi kui sisulisi puudusi ning tugevusi, andes kokkuvõttes raamatule siinkirjutaja omapoolse lõpliku hinnangu.

Esmapilgul näib M. Rummeli raamat „Mõistatuslik Muinas-Eesti“ üks äärmiselt huvitav lugemisvara, mida kätte võtma innustavad nii välimus kui pealkiri. On ju sõnapaaris üks jagu põnevat, mis väljendub ühest küljest müstika, teisest küljest Eesti esiajaloo sidumises. Vähem ei jahuta huvi raamatu kujundus ning juba esimesel, süvenemata sirvimisel silma torkav rohke pildimaterjal.

Kuid... Kuid juba esimeste lausete lugemisel haaras vähemasti siinkirjutajat suhteliselt suur segadus. „*Mõnes mõttes on selle raamatu sisu ja sihid nagu piltmudelid peidus naaberleheküljel. Seadsin selle piltkirja kokku kahest rõivamoeraamatust [...]. See ei tähenda hoopiski, et tegu on ühe järjekordse moeraamatuga; pigem on eesmärgiks moe kummutamine.*” (Rummel 2007, 7). Esiteks, jääb ähmaseks, miks peaks Muinas-Eestit käsitlev raamat üleüldse seostuma moeraamatuga ning kuidas võiks omavahel ja raamatu pealkirjaga seotud olla kolm pilti, millel kujutatud vastavalt talupoega, Veneetsia aadlit ja M. Rummeli sõnade kohaselt Egiptuse moedaame. Edasi lugedes sugenevad siin-seal lõikudesse ikka ja jälle mõisted „tsivilisatsioon”, „kultuur”, „Hüperborea”, „rõivalõiked”, „kiri”, „kiviaeg”, ent vähemasti siinkirjutaja sattus lugemise ajal tõelisesse arusaamatusse, kust, mis alustel ning seostes ja miks need sõnad erinevates lausetes esinevad. Mõistmatus viis olukorrani, kus raamat tuli esimesel lugemiskorral käest panna 16 lehekülje läbimisel. Teist korda kirjutist kätte võttes oli eelarvamusega lugemise jätkamine juba paratamatu ning peab tunnistama, et esimestel lehekülgedel omaks võetud segadus jätkus raamatu lõpuni, kasvades kohati üle vihaks, ahastuseks, naerupahvakateks, aga mis salata, ka imestusteks. Miks?

Esmalt torkab M. Rummeli raamatus segadust tekitavana silma, et tegelikku uurimisprobleem ja küsimuseasetus puudub. Eessõna ainsaks suunavaks lauseks jääb juba eelnevalt tsiteeritud seisukoht, et eesmärk on senise Muinas-Eesti tõlgendamise moe kummutamine (Rummel 2007, 7). Kitsamat uurimisprobleemi justkui polegi ning edaspidi esitatakse ideid küsimuste- ja küsitavustevaba etteantusena. Olgu siis teemaks kiviaedade sidumine rõivalõigete või matemaatika ja aritmeetikaga, kiviaja või megaliitidega, munakoorte või hobuseraudadega.

Enne kui töö põhjalikuma analüüsi juurde minna, peaks veel märkima, et M. Rummeli seisukohtadest arusaamist ei lihtsusta tema pidev lahtiseletamata mõistete kasutamine (nt hüperborealane (lk 7), kaarläuse (lk 30), šamanism (lk 86)). Samuti puudub raamatus selge uurimistulemuseni (kuigi kitsam probleem kui selline puudub) viiva meetodika esitamine ja selle asemel torkavad silma kummastamapanevad liitsõnad nagu mammutiluaritmeetika paradigma (lk 35), mentaaltehnoloogia (lk 89 dateerimismeetodina), visiirsuundade tehnoloogia (lk 109) või megaliitplaneeringute funktsionaalne diagnostika (lk 204 taas dateerimismeetodina).

Lisaks eespool nimetatud probleemidele, mis muudavad kirjutatu juba eos kuidagi kummaliseks ja küsitavaks, häirib M. Rummeli raamatus siin-seal sõnastus, milles lugejat sunnitakse ilma igasuguse argumentatsioonita omaks võtma autori esitatud seisukohti. Leheküljel 63 leiab sellised konstruktsioonid nagu „*pikemalt tõestamata[...]*” ja „*ükskõik, kas need viimased oletused on valed või õiged, faktiks jääb, et [...]*” või leheküljel 87 ilmnev üleskutse „*Ärge uskuge ENEt [...]*” (Rummel 2007).

Kui eelnevalt nimetatud sisulised probleemid – uurimistöö konkreetse probleemistiku ja eesmärgi puudumine ning mõistete- meetodika lahtiseletamisest ja põhjendamistest loobumine – tulenevad siinkirjutaja subjektiivsetel hinnangutel, selle kohta, missugune peaks olema teaduslik uurimistöö, siis alljärgnevalt püüaks M. Rummeli raamatut vaadelda veel ka üldisel teadusajaloo problemaatika ja teaduse kui sellise kriteeriumite hindamise taustal, toetudes A.F. Chalmersi mainitud raamatule ja mõningatele seal esitatud seisukohtadele, mis retsenseeritavas raamatus esitatuga enam seostuvad.

Esiteks on üldlevinud seisukoht, et teadus peaks olema tõestatud teadmine, milles individuaalsetel arvamustel ja eelistustel pole oma kohta (Chalmers 1998, 23). Vähemalt induktivismi seisukoht põhineb sotsiaalse ja subjektiivse tausta kui uurimistööd mõjutava aspekti minimeerimisel. Kui ka M. Rummeli raamatu sisu oleks induktsioonil ja deduktsioonil põhinev ning toetuks vaatlusandmetele – vähemalt näib, et just enamik tema järeldusi põhineb vaatlusel (olgu vaadeldavaks siis rõivalõiked, kiviaiad või Karjala petroglüüfid) – siis just eriti M. Rummeli raamatu kontekstis ilmneb selgelt induktivismi põhiprobleem: arusaam, et kui eeldused on õiged siis loogilisel teel saadavad järeldused peavad olema samuti õiged. Ometi ei taga aga miski, et eeldused tõepoolest paika peavad (Chalmers 1998, 31). Peale selle peaksid eeldused tulenema usaldatavatest ja kindlatest vaatlusandmetest (Chalmers 1998, 36).

Just neid eespool esitatud nõudmisi ja küsitavusi peab M. Rummeli raamatule ette heitma. Esiteks ilmneb kogu raamatu ulatuses selgelt autori individuaalsete arvamuste ja eelistuste

jada, kus allikaid valitakse vastavalt oma teooriale ning omavahel seotakse kriitikavabalt komponente laskmata ennast segada sellistest asjaoludest nagu aeg ja ruum. Nii näiteks seostab autor etnograafilisi varrukaloikeid ja luuke kujutavaid kaljujooniseid (Remmel 2007, 169), kiviaedu, luigekujulisi petroglüüfe ja sealt edasi oletatavaid muinasobservatooriume (Remmel 2007, 106). Isiklik seletus või vähemalt siinkirjutajale arusaamatu seos peitub ilmselt sõna „lima” pidamises siinsete rahvaste ürgse tüvega sõnaks, millest hiljem on tuletatud näiteks niisugune termin nagu „limnoloogia” (Remmel 2007, 152). Vajaka jääb selles protsessis ilmselgelt loogilise järelduse esitamisest ja loodud seoste põhjendamisest, pigem torkavad silma autori peas kujunenud isiklikud eelistused, mis võimaldaksid tema teooriat tõestada. Kahtlemata tuleb veel seoses vaatlusandmetega mainida, et kahjuks ei saa siinkirjutaja M. Remmeli vaatlusandmeid ka mitte kuidagi kontrollida (kuigi andmete kontrollitavus peaks olema üks teaduslikku lähenemist võimaldav aspekt), sest raamatus esitatud pildidel näha allkirjadega kooskõlas olevat pole ilmselt mitte igapäevase võimetekohane. Nii jäävad näiteks luigekaared märkamata joonistel [8] ja [74] ning megaliitmustrid joonistel [76] ja [72a].

Ebateaduslikuks peetakse üldiselt ka *ad hoc* tõestusi ja hüpoteese, mida M. Remmeli raamatus kohtab ometi nii mõneski kohas. Nii näiteks nähekase Mezini linnukujukestel koemustrit, et seeläbi seletada ja juba kiviaega tagasi viia rõivaloikeid, mida omakorda seotakse kiviaegsete linte kujutavate petroglüüfidega ning neid jällegi kiviaega ulatuva geomeetrilise mõtlemisega (Remmel 2007, 44-45, 76). Kui Imre Lakatosi teadusteooria alusel peavad uurimisprogrammidele lisatavad teisendused olema iseseisvalt testitavad ja kontrollitavad (Chalmers 1998, 128), siis M. Remmeli teooria komponendid näivad esinevat omavahelises ringkäenduses, olles üksteise suhtes tõestusargumendiks.

Karl Raimund Popperi teadusekäsitluse kriteeriumiks on teooriate falsifitseeritavus. Teooria on K. R. Popperi järgi ajutine spekulatiivne oletus, mis luuakse autori peas vabalt, püüdes varasematele teooriatele omaks saanud takistusi ületada ning kirjeldada adekvaatselt teatud aspekti toimimist. Selliseid spekulatiivseid teooriaid tuleb rangelt kontrollida ning need teooriad, mis testile vastu ei pea, heidetakse kõrvale (Chalmers 1998, 67). Järelikult ei saa siia hulka kuuluda *ad hoc* hüpoteesid, mis on omavahelises ringkäenduses ning mida vastavalt testida ei saa.

Teisalt, raamatu viimastel lehekülgedel esitab M. Remmel ka tööhüpoteesi: arheoloogiliste leidude alusel on matemaatiline maailmapilt tekkinud vanemal kiviajal Põhja-Euroopas (autori järgi Hüperboreas), millest annavad märku petroglüüfide ja megaliitplaneeringute geomeetrilised konstruktsioonid. Kui nüüd niisugust seisukohta testima hakata, siis esiteks ei läbi ranget kontrolli ilmselt ei nn megaliitplaneeringute (, mis tegelikkuses on väga raskesti või mittedateeritavad kiviaiad) ajaline määratlus ega ka nende seostamine Karjala petroglüüfidel kujutatuga, sest vastavat linki ei näe ilmselt just paljud nii selgelt, kui M. Remmel ise. Seega näib süvenemata vägagi tõenäoline, et kui M. Remmeli teooria üldse antud kriteeriumile allub, osutub ta siiski falsifitseerituks.

Thomas S. Kuhni teadusekäsitluse järgi on teadus just parasjagu see, mida teadlased teevad. Normaalteaduses kehtivad paradigmad, mida T. Kuhn defineerib kui üldteoreetilisi eeldusi ja seadusi ning nende rakendusvõimalusi, mida kasutavad vastava teadusringkonna liikmed (Chalmers 1998, 134). Loomulikult peitub siinkohal probleem selles, kes ja kuidas normaalteadust ja selles tegutsevaid teadlasi määratleb (ehk kes siis on teadlane, kes seda nimetatud teadust teeb), ent kuna T. Kuhni teadusteooria jätab määrangud kontekstist lähtuvaks, on lihtne tuletada - küll isikliku ja sotsiaalse konteksti mõjutusest teadlik olles -, et arheoloogiateadlased on need, kes teevad arheoloogiat (kaevavad, õpetavad, kirjutavad artikleid ja monograafiaid st. arheoloogid). (On aga hoopis iseseisva essee teema, kas arheoloogiat üleüldse võiks teaduseks nimetada, sest paljude teadusteooriate alusel humanitaaria ja sotsiaalia teaduse hulka ei kuulu.)

Üldiste arheoloogiaringkonnas kehtivate teoreetiliste eelduste ja seaduste põhjal hinnates, ei saa M. R Emmeli raamatut teaduslikuks nimetada, sest ta ei vasta lihtsalt etteantud normaalteaduse ja paradigma nõuetele. Juba näitena on nimetatud juhud aja ja ruumi piiri eiramisest ning selgema ja lahtiseletatud meetodika puudumisest. Silma torkab kohati puudulik viitamissüsteem, mis eriti ilmneb „Eesti esiajaloo” pärinevates tsitaatides lehekülgedel 18-26. Siinkohal ehk pisut paradoksaalsena tuleks mainida ka M. R Emmeli sõnakasutust termini „paradigma” osas. Nimelt ilmneb see mõiste lahtiseletamata väga erinevates kontekstides: lk 35 mammutiluaritmeetika paradigma, lk 53 kammkeraamika levialade kitsam paradigma, lk 142 Jüri Uluotsa paradigma, lk 161 R. Indreko, B. Frolovi ja C. Carpelani paradigmad. Jääb äärmiselt segaseks, mida autor „paradigma” all on mõelnud ja kuidas seda niivõrd erinevatel kasutusviisidel mõistma peaks – taaskord on lahti seletamata jäänud üks kasutatud mõistetest. Tõsi, T. Kuhn isegi tunnustab, et tema paradigma-mõistel võib olla eri tähendusi, ent üldjuhul kasutab ta seda ise muinasajajärgse teadusprotsessi kohta. Pealegi, pidades silmas rohkem just reaalteadusi. Kuna kasutatud kirjanduse loetelus T. Kuhni nimi puudub, pole ehk raamatu autor teadvustanud, kus ja mis põhjusel teaduses paradigma-mõistet kasutatakse ning mille kohta see käib.

Seoses T. Kuhni teadusteooriaga ilmneb aga veel üks M. R Emmeli mitteteaduslikuks pidamise faktor. Nimelt peaks T. Kuhni käsitluse järgi teadusmaailmas võistlevate paradigmade pooldajate vahel toimuma diskussioonid ja arutelud, mis taotleavad veenmiseesmärki (Chalmers 1998, 144). Kui nüüd eeldada, et M. R Emmeli lähenemise puhul on tegemist teise n.ö konkureeriva lähenemisega, millel on oma normaalteadus, paradigmad ja järgijad, siis selle teaduslikkust võiks tõestada just teaduslikku diskussiooni astumine, veenmine, argumenteerimine ja seeläbi ehk isegi teooriate ning meetodite (kas või kriisini ja teadusrevolutsioonini) edasiarendamine. Kahjuks keeldub aga M. R Emmel juba raamatu eessõnas igasugusest arutlusest ja teemaarendusest: „Kuna kirjutati ladusalt loetavat raamatut, mitte pedantsete tsitaatidega teaduslikku traktaati, võin ma oma vastasleeri arvamustesurve küll teadmiseks võtta, kuid loobuda sõnasõdadest ning hoolikalt ehitatud mõttehoone kivihaaval lammutamisest.” (R Emmel 2007, 9). Nii ei saagi ilmselt küsida, kas raamatu autori arvates on tegemist teadusliku uurimustööga ja millel see põhineb, sest vastust ilmselt ei kostugi...

Relativistliku teaduskäsitluse alusel on muidugi hoopis keeruline määrata, mis on teadus ja mis mitte, kuid relativismi üks esindajaid Paul K. Feyerabend, kelle teadusteooria hulka kuulub tõdemus „*anything goes*”, eristab ometi veidrikku ja teadlast. Nimelt viimane neist rahuldub pärast teatud vaatenurga omaksvõttu sellega esialgsel kujul, loobudes edasiarendamisest ning raskuste ja vastuväidete tunnistamisest (Chalmers 1998, 189). Eelnevas lõigus esitatud tsitaat peaks andma vastuse, millist osapoolt neist kahest M. Rimmel esindab.

Veel enne kokkuvõtet vajaks märkimist üks oluline sisuline ebakõla, mis läbib tervet „Mõistatusliku Muinas-Eesti” raamatut. Nimelt jääb arusaamatuks, miks autor tahab ja peab vajalikuks viia geomeetrilise/matemaatilise mõtlemise teket vanema kiviaja Põhja-Euroopasse (andestust, kuid Hüperborea ruumimääratlusena pole siinkirjutaja jaoks piisavalt põhjendatud). Tõepoolest, kui see võimaldaks öelda, et kõrgtsivilisatsioon tekkis just nimetatud piirkonnas, oleks isiklik seos ja seeläbi tõusev eneseteadvus (ehk koguni uhkus) mõistetav, ent kas kõrgtsivilisatsiooni määravaks aspektiks on matemaatika/geomeetria? Pigem näib tegemist olevat antiikmaailma ja ajaloolise aja osade väärtushinnangute tagasiviimisega muinasaja konteksti, kahtlemata hetkekski, kas tolle aja inimeste jaoks oli tõepoolest nurgakraadidel, mallil, täisarvudel ja arvutustel sama tähendus ja tähtsus, mis kaasaja ühiskonnas. Autor ei küsi, miks ja kas või millal üldse pidi inimkond leiutama sellised mõisted nagu ring, arv, kolmnurk jmt kiviaja Karjalas (Rimmel 2007, 34 jj). Igatahes ei näi siin olevat piisav argument, et geomeetria oli vaja rõivalõigeteks, ilma milleta poleks suudetud põhjamaises kliimas katta oma keha ja seeläbi oleksid Põhja-Euroopa asustajad lihtsalt surnuks külmunud. Pigem jääb mulje, et kogu arutluse puhul on isiklikud väärtused selle kohta, mis on arenenum, parem ja õigem, viidud kriitikavabalt muinasaja konteksti.

Kokkuvõtvalt peab ilmselt tõdema, et erinevate kriteeriumite alusel ei saa M. Rimmeli raamatut „Mõistatuslik Muinas-Eesti” pidada teaduslikuks uurimustööks, sest nagu ütleb autor juba esimese peatüki esimese paragrahvi pealkirjas, on ta omamoodi hädas aegruumiga, ent siinkirjutajale näib, et peale selle ka veel oma mõtete ja nendeni viinud meetodite argumenteeritud ja arusaadava esitamisega. Loomulikult tuleb mainida, et autor isegi tõdeb oma töö alguses, et ta ei kirjutagi „[...] *pedantsete tsitaatidega teaduslikku traktaati* [...]”, kuigi eesmärgiks seab ta senise arheoloogilise tõlgenduse moesuuna kummutamise. Viimast ambitsiooni on aga raske nimetada mitteteaduslikuks, kui sihtmärk on juba paika pandud. Ent loobudes ometi nii selgelt diskussioonist, ei ole M. Rimmelil kahjuks enne võimalik endale seatud eesmärgi täita, kui ta antud kinnisideest loobub ja areneb edasi lootuses, et mõnedes kriteeriumites on tema teooria vähemasti teadusfilosoofia probleemistiku valguses teaduslikuna käsitletav.

Lõpetuseks aga jäägu I. Lakatosi teaduse käsitluse kohaselt M. Rimmeli „Mõistatuslik Muinas-Eesti” ja seal esitatud teooria alles potentsiaalse, uuesti esilekerkiva ja edukalt naasva teooriana (Chalmers 1998, 155), mis uute horisontide avanedes võib osutada teaduslikumaks kui kõik eelnevad. Üks on kindel, retsensioonis käsitletud raamat ärgitas muinasteadusega rohkem või vähem seotud isikuid analüüsima, mis asi „see” on, mida tehakse ja kuidas ning

mis põhjustel on „selle” tegemine tõestatum või väheusutav. Usun, et vähemalt selle eest tuleb M. Rimmelile küll tänu avaldada.

Kirjandus

1. Chalmers, Alan F. 1998. *Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks? Arutlus teaduse olemusest ja seisundist ning teaduslikest meetoditest*. Tõlkinud Kristin Sarv ; järelsõnad: Erast Parmasto, Rein Vihalemm. Tartu.
2. Rimmel, Maie. 2007. *Mõistatuslik Muinas-Eesti*. Tallinn.